

ЮРІЙ ЯНОВСЬКИЙ

БІБЛІОТЕКА „ВІДВАГА“ ЧИСЛО 4

ЮРІЙ ЯНОВСЬКИЙ

РЕЙД

Оповідання про українських партизанів

П Р А Г А

1 9 4 1

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО »ПРОБОЄМ«

Тираж 5.000 примірників.

Обгортка праці М. Михалевича.

Накладом Українського Видавництва »Пробоем«.

Друк. Я. Андреска вд., Прага XII, Белеградська 10.

I

Кінь затримався на кручі, тільки мить. Потім він химерно затріпотів, летючи плавко вниз, і за ним водоспадом сипалась у воду земля, що її збило кінське копито.

Уже зникаючи з конем під водою, він бачив, як оглянулося все його військо, що їхало мостом. Механічно сповз із сідла й поплив біля морди »Сірого«, тримаючись за гриву й допомагаючи рукою плисти. Кінь лагідно косив оком на хазяїна, на кучеряву голову, що її він любив більше за себе. »Сірий« був розумний кінь і весь свій розум віддавав кучерявій голові. Так пливли вони через ріку.

Це був вірний хід. Шахаїв парубоцький хист затуманив серця партизан. Давня забута юність і нерозважність пролетіли раптом. Тільки почуття тремтіли у всіх і любов до плавця.

— Ех, і душа доброї конь!.. — співали тихо партизани, піднявшись на стременах.

Весна розкрила свої крила. Вона летіла тихо вниз — на масні поля, затуляючи рукою лице. Золотими стрілами радості бовваніли далекі могили. Щось невловиме літало в повітрі — пахучіше за чебрець і терпке, як молоде вино.

Вже й ноги останнього коня процокали через місток, поважно пробігла остання гармата за восьмериком коней і за нею стомлений гарматчик поспішав, ламаючи вербових бруньок собі на шапку. Закурена пилом піхтура проїхала підводами, бовтаючи зацімілими ногами і мріючи. Вже й піл почав сідати урочисто.

Тоді зодягнув Шахай мокру одіж. Голі груди обвіяв вітер ще раз. Заіржав тихо «Сірий», оглядаючись назад. Шахай сів на коня легко й весело, і копита дрібно били дорогу — розлогу й суху. Там, де за балкою оживав і зеленів падалишний хліб, він наздогнав своїх.

За кавалерією їхала тачанка, правив блискучий Макар, на тачанці сиділа жінка з дитиною. Це була єдина жінка загону.

«Сірий» зменшив свій біг і пішов підтюпцем. Макар глянув назад через плече.

— Батьку, — сказав, — ще не обіди?

Шахай подивився поперед себе на тінь. «Сірий» перемінив ногу. Дитина, що спала на руках у матери, розплющила сонні очі й зараз же знову заснула: її вколисав прекрасний день і звичний степ із «Сірим» та батьком.

Далі їхали мовчки. Кіннотчики далеко спереду доспівували десятую пісню, яку виводив Остюк. Це була пісня про чумака, що з батіжком доганяє долю. Вітер розносить степом горе чумацької душі. Через те, що вітер малий, чи може через те, що обрії розходились далі й далі — пісня пливла за кіннотчиками.

Гарматчики трусились на ящиках. Комбат

Соса крутив вуса й намагався вгадати свою кар'єру. Їздові на конях боком сиділи на сідлах, думаючи кожний. Кулеметчики порозвалювались на тачанках, і здавалося, що їм і чорт не брат. Довгі чуби виглядали зпід кашкетів і мимоволі згадувались руки, що пестили б таку красу.

А піхота пісень не співала. Сидячи на полудрабках підвід, вона говорила про землю.

— Тут би та пшениці вкинути.

— А може баштан?

— Баштан балку любить, щоб холодок був увечері.

»Пшениця«, »жито«, »чи глибоко вода?«, »дерева немає« й мимоволі очі звертались на командира, що був їхньою волею. Чи не все рівно куди — щоб він тільки був на коні та його спокійні очі спереду. І землю і Шахая вони любили однаково.

Власне кажучи, весни ще й не було. Суха ковила ще стояла міцно. Але куди дінеться вона за тиждень? Куди піде її глузливий шелест, коли заговорить нове покоління трав? Зникла ж уже її золота краса й павутиння степової осені? Зникла!

З вирію — чудесної сторони! — вертаються журавлі. Завжди весна й журавлі — це одна мелодія. І здалось, що тіні від журавлів упали на війсьکو.

— Батьку, — показав пальцем Макар, — щось мультко мені сидіти. Хочеться пішки пройти.

Саме зїздили в полонину. Кіннотчики вигравали на губах неймовірно-сороміцьку пісню, не червоніючи. Слова гинули у висвистах та зойках. Тільки мелодія гугоніла. Та танцювали коні.

На обрії, що був зовсім близько — по той бік полонини — замаячили постаті. Вони бігли, як шалені, кіньми. За чим вони гнались? Це ж не кіннотчики, що оббігти хотять ворога — вони махають руками, як вітряки! Невеличкі селянські коні мчать просто в полонину. Це селяни.

Гін із двоє ще до війська їм бігти. А між ними та військом трава кублиться, хрустить, шумить молочай сухий і полинь. Біг якийсь, чи може льот? Ось-ось цей слід повернув по траві, обминаючи військо. Ще швидше тріскотить трава. Обминає передніх кіннотчиків. Що це?

Шахай сміється, звертаючись до жінки:

— Хорти зайця погнали!

Хорти пробігли за кіннотчиками, приминаючи траву, як вітрова хвиля. Потроху зупинилися не-сміливо селяни й не знали — злізти їм з коней чи не злізти.

Кіннотчики замовкли. Пятеро соколів відокремлюється від них, нахиляючись кожний до гриви. Починається погоня. Наче то риби дивні пливуть по землі, пливуть ковилою, стеляться, витягуючись удвоє, перелітають рівчаки. Наче то тумани вночі звиваються клубками, щоб долетіти до місяця. Гей, дзвенить вона, як вітер, — людська відвага!

Але не такої думки Шахай. Він підніс до очей бінокля, і »Сірий« став, як неживий, затримуючи дихання.

— Летять добре, чортові сини, та не знаю, де сядуть. Як ти гадаєш, Макаре?

— Сволочі!

Макар, не повертаючи голови, призириливо дивиться на вершників. Усе військо стояло в долині. Піхота проминала ноги, скачучи й борюкаючись. Кулеметчики зняли чехли з кулеметів і ладили стрічки.

— Сюди веди! — крикнув Макар кіннотчикові, що гнав поперед себе селян.

Селяни підійшли й потупились. Їхнім коням заглядали в зуби й шарпали за хвости десь за першими підводами. Селяни дивились мовчки на Шахая, чекаючи його слів. Вони знали партизанські закони — »мовчи, визнаючи« і »взнавши, мовчи« й виконували їх завжди. Вони чекали запитання.

— Привести їхніх коней, — сказав Шахай, зізвши з коня й поправивши на собі пояс. Селяни ще більш похмурились, тільки в очах їхніх пройшов блиск радості і зараз же загинув.

Коней привели.

— Як звагь? — запитав Шахай, підносячи руку до вуха кобили, що підвела голову.

— Рябою.

— Так от — забирай свою Рябу та доганяй хортів.

Селяни подивились один на одного. Їхні подерті свитки світили латками. Футуристичні якісь капелюхи нагадували Америку і прерії. Чорні й шкарубкі руки не знали, куди дітись у подяку. Нарешті, одна з них торкнулась командирого френча.

— І заприсягнуь, що ви наші. Гарна в тебе бандочка, батьку!

Макар проковтнув посмішку. А степові очі Шахазві відверто сміялись.

— А чого вона тобі подобається — оця моя банда?

— Коні добрі, люди правильні, та й ви, видать, нічого собі чоловік... За нас ходите.

Переднім кіннотчикам набридло стояти на місці. Їхній Остюк примчав до тачанки. По молодечькому злетівши з коня, він козирнув, дзенькнувши острогами.

— Який наказ буде, командире?

— Зачекай, — Шахай підійшов ближче до селян, — навкруги тут не зустрічали якого війська?

— За залізницею по селах стоять трохи — в погонах. Та в тебе більше.

Сила була справді добра: гармати вйлискували на сонці вряд і десятків зо два кулеметів на тачанках. Сотня доброї кінноти і решта — підводами.

— А тут на горі за насипом поїзд із гармати ходить. Сюди й туди.

Зустріч наявно ставала корисною. Оглянувшись кругом, Шахай дав наказ Остюкові вислати розвідку.

— Хорти певно й самі знайдуть дорогу додому. Па-няйте! — сказав він неголосно до селян і взявся знову за бінокль. Чорні крапки, що ними зробились п'ять кіннотчиків у далині, збільшилися і поближчали ввосьмеро. Вони мчали далі, пригнувшись на сідлах.

Раптом біла квітка розкрилась високо над їхніми головами, і потім друга й третя. Шахай,

усміхнувшись, покликав ординарця. В полонину долетіло один за одним три вибухи шрапнелі. І майже одночасно, як луна, стукнули відгмоном звуку від ворожих гармат.

Полонина вся заклацала зброєю. Кулеметчики обняли свої машини.

Вершники мчали назад. Ще три шрапнелі луснуло вгорі, обдавши їх жахом смерти. І потім стрілянина вщухла.

Степова балка мусіла стати вихідним пунктом бою. Синьо-рожева хмарка вгорі пливла самотньо над невміряним степом. Вона наближалась до сонця.

Все затихло перед боєм. Над кіннотчиками знявся прапор. Тремтяча рука якась тримала його, пригорнувши до себе. Талановитий кулеметчик Галат бігав від тачанки до тачанки. Він проклинав себе самого і всіх на світі, шукаючи шапку, через яку й день йому не милий, і воювати він не хоче — на сміх людям — без шапки.

Ординарець Грива наче зпід землі вилетів на бистрому коні, обсмикуючи на собі гімнастерку, він розповів Шахаю про бронепοїзд, що ходить він по рейках, сюди й назад, маневруючи.

— Добре.

Повернулись і розвідчики. Остюк сам підїхав із ними, похитуючи станом, як кокетлива дівчина. Із Шахаєм він колись крав яблука в ріднім селі, а тепер був гордий, ведучи кавалерію свого друга в вогонь і воду.

— Це твої люди, Остюче, за зайцем бігли?

— Це мої люди.

— Покликати.

Полонина гула, як вулик. Особливий хвилястий тон — сторожкий і тривожний. Наче відразу думки вийшли на день, тріпочучи на сонці. Все стояло вкупі — так, як поставила його дорога. Розвідчики повертались на свої місця, згори поглядаючи на піхоту й заграваючи з гарматчиками. П'ятеро кіннотчиків Остюкових нарешті підіхали — мокрі й потомлені. Вони зупинилися перед командиром, чекаючи нагороди за героїство. Коні їхні були сірі від мила, з обвислими гривами й хвостами, і важко дихали, закриваючи часом очі.

— Судити вас будемо потім, — сказав Шахай, — за вашу заячу відвагу. А тепер спробуємо, — промовив він тихше, — як вона у вас. За мною!

Він спокійно зрушив із місця свого коня й поїхав уздовж валки партизанів. Поруч із ним їхав Остюк, задуманий і суворий, а позаду — п'ятеро кіннотчиків:

— Товариші, — крикнув Шахай, — будьте наготові!

Коло кіннотчиків стали всі семеро. Остюк передав щось своїйому помічникові. Привели двох запасних коней і на них сіло двоє кіннотчиків. Які в них були думки? Такий страшний переліт — від нагороди до суду — зігнув їм спини. А проте спитайте партизана, що таке, зрештою, смерть. Особливо, коли рука вірного товариша пустить кулю в серце.

Шахай виїхав на гору. Дійсно, далеко десь між залізничними насипами вився кучерявий дим. Ось він і вийшов по цей бік. Сонце вдарило його

з полудневого неба стрілами, наче зупиняючи. І він зупинився.

Шахай показав пальцем ліворуч по залізниці, де верстов за п'ять стояла купка дерев.

— Їдьте до тих дерев. Поспішайте. Бронепоїзд мусить бачити вас увесь час. Коли ми перейдемо залізницю, повертайте за нами.

Остюк незрозуміло дивився слідом за кіннотчиками.

— Їх перебють з бронепоїзду. Вони й половини не проїдуть.

— Ти, Остюче, подумай, що буде. Знаєш гру в те, хто дурніший вийде?

Остюк звів плечима, махнув головою.

— Це коли певна дія викликає одну певну думку. Що ти подумаєш, коли дівчина винесе тобі гарбуза?

— Я їй вимажу ворота!

— Ти думатимеш, що вона за тебе не хоче. А коли ворог почне ставити проти тебе гармати — що тоді подумаєш? Невже — що ворог хоче знятися на карточку?

— Я йому, сукиному синові, покажу, як виставляти гармати!

— Ти будеш певний, що він пустить шрапнель або картеч. Тепер же, що подумає інтелігентний капітан на бронепоїзді, коли побачить, як летять твої хлопці йому навперейми?

Але Остюк уже сміявся, вставши на стременах і взявшись руками за ший коня.

— Він подумає, що вони зірвуть йому рейки! Це є гра.

З бронепоїзду побачили метких вершників трохи запізно. Пустили зо три шрапнелі високо в небо. Вершники їхали далі. Ще кілька шрапнелів приліпилося до безхмарного неба. Бронепоїзд став потроху відсуватись, звільняючи путь. Віхав у насип і швидко вплив по другий бік насипу. А вершники все бігли йому наперейми.

За знаком Шахал Остюк засвистів умовно в полонину і звернувся з запитанням.

— Чим же вони там зриватимуть?

— Жаль, що немає чим. Динаміт вийшов увесь.

І Остюк сміється знову, розвалившись на сидлі. Військо ледве показалося з полонини. Вітер розколював прапор, нестерпимо ворожий до блакити і здалеку видний. Він був дисонансом в оцій весні — з її невлостивою блакиттю повітря та сиденькою зеленню землі. Наче птах якийсь, викупавшись у фарбах вечірнього заходу, коли сонце лягає в долину, виринув і несесться собі, колишучи крилами, лунає пісня від кулеметів. Галат диригує з своєї тачанки. Це — тачанка стоїть і навкруги неї кулеметчики з чубами на цілу околицю. Завзято доспівують полохливу пісню, похитують у такт головами. Вони обнялися й стоять, поклавши руки на шию один одному. Шахаєва хитрість облетіла все всіх, звеселивши!

Але й кулеметчики ось рушають. Вється степовий пил зпід коліс. Жайворонок висить на невидимій нитці, співаючи весну. Пісня його тремтить згори, не перестаючи, наче ллється десь в озерце чистий і холодний невеличкий струмінь.

II.

Їхали далі.

Ген-ген позаду залишилась залізниця, на ній досі маневрує поїзд. Пішла бита дорога. Розтяглась валка вздовж, і край її заховався в долині. Недільне сонце падає нижче й нижче. Весно, весно, прийди на ці поля скоріш і полий їх травами хлібними і сіном, сіножатями й царинами!

Працівників у полі не чути. Одчайний безголосий сум обгорнув усе і кричить — просить робочих рук. Земле наша, матінко, кровю полита, лежиш ти на виду у всіх! Кожний руки, що від бажання спітніли, кладе на тебе. Але хто покладе руки на чепіги? Хто потом закрапле борозну на дощ і на врожай? Так і хочеться застромити зброю на межі і піти вздовж за скибою, витираючи піт. Ще не час, однак.

Приблизно так думає Шахай. Ватажок селянської стихії не може інакше думати. »Сірий« аж замріявся, легко тюпаючи поруч із тачанкою. Їздець не підганяє його, віддавшись думкам. Проте нічого не вчитаєш у нього на обличчі. Похмуро зломані брови й над ними високе чисте чоло — на перший погляд. Далі й суворі уста запримітиш і скажено сильне підборіддя. Ні орлиних очей, ні соколиних брів, ні блискучої краси. Це — звичайний сільський парубок. Роки царської війни поклали багато важких думок у мозок — і ці думки світять тепер із очей. Суворе обличчя. А гляньмо, коли усмішка покривить губи йому, коли розправляться брови — кращого не знайдеш у світі облич-

ча. Ось воно сміється й тремтить куточками губ, — блищать степові очі. А в той же час і наче стримує цю усмішку, знову хмуристь брови — і ще дорожчим від цього стає! За цю усмішку можна піти на skin, можна вирости в своїх очах, знайшовши сили для нелюдського діла. Тільки з нею можна розуміти всю велич і таємність слова — чоловік.

Уже потомилися коні. Вже не співають пісень кіннотчики. Навіть Галат похмури́в лице своє, звисивши одну ногу з тачанки. Земляна пара коливається на обрії, — то жене святий Петро отару овець. Парко в повітрі.

— Тату, сідай до нас із мамою.

Це дитина порушила тишу. Мати ніжніше пригорнула її до себе, а Шахай зліз із коня і поїхав тачанкою, тримаючи »Сірого« за повід. Дитинча горнулось тепер до батька.

Нерівний і мелодійний звук повис раптом. Шахай співав. Його думка, літаючи десь, а, може, логічно мандруючи, розважала себе піснею. І дійсно, здавалась розмовою ця пісня. Даремно шукали б ми вмілого співака. Павзи розтягались тут неможливо. Певні звороти мелодії повторювались не раз любовно, забиваючи інші. Але ж чому такою близькою оця пісня стає Макарові, що зсува він кашкета і лагодиться й собі підтягти голосно?

»Верховино, світку ти наш.

Гей, як у тебе тут мило!..«

Співає Шахай.

Спереду оглядаються чомусь кіннотчики. Комбат Соса аж обкрутився конем двічі. Піхота ставала на полудрабки. Потім і Галат заворушився. Остюк

відставав потроху від своїх, байдуже, наче оглядаючи партизанів. Він ізліз поправити підпругу й замість того — перестелив пітник. Пил невеличкий від копит та коліс обгортав йому ноги. Сонце просвічувало крізь цей і здавалося, що стоїть Остюк за чудесним кущем. Що куш узявся весняними бруньками й пухом і через те — прозорий.

Нарешті, сідло лежить як слід. Остюк оглядає його критично ще раз.

— Цабе з дороги! — кричить йому Макар. Остюк ніби раптом помічає Шахая. Мить — і Остюк на сідлі.

— Як ся маєш? — підїздить він ближче до тачанки. — Там усі хлопці бояться, чи не захворіє ти часом, що сів у бричку. Насправді, як?

Справжня тривога є в його словах. Але він боїться показати цю тривогу. Він тримається свободно, слідкуючи за Шахаєм, щоб учасно обернути все на жарт.

— Добре, — каже Шахай, — все гаразд.

Потім придивляється наперед.

— Твої розвідники поспішають.

Кілька хвилин мовчать. Остюк їде поруч, байдуже помахуючи ремінцем. Зброя в нього командирська — шабля, мавзер, карабін, до сідла при́торочений, та бінокль на грудях. Шапка - кубанка з чорним верхом ледве тримається на голові.

— Мчать просто сюди, — каже Остюк.

Шахай поправляє пояс. Торкає рукою револьвер в кешені (іншої зброї він не має) й сідає на коня. Підїзять і розвідчики. Їх двоє. Один говорить, а другий важко дихає ; дивиться просто в рот

першому, наче хоче заповнити його своїми словами.

— За горою в долині село. Перед селом вітряк. Там стоять кулемети. Стоїть багато піхоти. Кавалерії мало.

Наче вихор полетів »Сірий« під гору, поминаючи своє військо, Шахай знає, що все воно здригнулося. Підсвідома певність небезпеки викликає поспіх. То дурниці — спокій перед боєм! Кожний поспішає так, наче всі сили його потрібні тільки на годину. Всі чуття неможливо загострюються. Кожне слово викликає думки й думки. Як метеори проносяться вони, затуманюючи кришталевий день, а може ще більше дзвінкої нерухомости надаючи повітрю. Наче сон сниться нервовий, напружений. Дурниці, що дехто спокійний буває перед боєм!

Шахай такий, як і всі. Але він витриманий неймовірно. Він спокійний з виду, як гіпнотизер, що тримає в себе ключі від душі цілого війська. Він вилітає на гору і стає так, що ворог бачить тільки його голову. Остюк, Соса, Галат і Марченко, начальник п'яти сотень піхоти, стають позаду.

Поволі збігає в долину рілля, клаптики сінокосів і озимина. Сонце просушило її за день, вигнавши пару. В долині село відгукується різними голосами, так що й не розбереш: чи воно корова реве, чи горобці там з весни радіють, що прийде вона всім на радість. Верстов зо дві до села — не розчуєш толком. Десь димарі димлять — хазяйки вечерю варити заходжуються, — і дивно якось збоку дивитись на мирне оце життя поруч із війною.

Великими групами стоїть перед селом військо

— до тисячі набереться. Чекають. Але щось гармат не видно — не знати, чи поховано їх може.

Шахай думає, що це зручний випадок для артилерії. »Вони не чекають на мене так швидко — легше нападати, ніж оборонятися. Де ж однак їхні гармати?«

— Соса, — каже Шахай, — давай сюди батарею. Став її отут на відкритому — попробуй розгромити оту купу.

Соса привів свою батарею на ристях. Одна за одною чотири гармати стали в ряд на бугрі. Вже поодлітали назад передки з кіньми і наводчики взялись до панорам.

— Р - раз! — вибухнула ворожа гармата, — р - раз! р - раз! р - раз! — і ще три приєднали до першої свої голоси. Ворожа артилерія закопалась перед селом за млинами й садить тепер на пристріляне місце. Як же ж ісхопилися гарматчики! Земля стовбурами стала навкруги, закривши очі кривавим туманом, а сонце раптом коливатися стало на небі. Де вже тут стріляти! Підлетіли коні з передками, причепились, шарпнули — і покотилась батарея назад, не сказавши свого слова.

На ворожій боці до чотирьох гармат долучилося ще чотири. Від ляку заговорило кілька кулеметів і відразу ж замовкли. Піхота розбилася на боки, розсипалася, як мак, уздовж, утворивши фронт. А гармати били правильно й точно, підкидаючи землю й орючи поле, наче хотіли перепону покласти між ворогом та своєю піхотою, що поволі розгорнулася в одну розстрільну, маючи й резервні розстрільні. Вона йшла в наступ, розправивши

фланги, як крила, і відкинувши їх трохи назад для більшого розмаху. В середині фронту чорніли тачанки з кулетами.

Шахай не чекав, доки ворожа піхота насяде його партизанів. Людською кількістю ворог задушить і зітре з землі. Але ніхто навіть і гадки не мав, що командир вагається або хвилюється.

Балка вся нагадувала приблизно велетенську підкову, що охоплювала своїми боками ціле поле, яким тепер наступала ворожа піхота. Кінці підкови сходилися в селі, де була артилерія. На вершку підкови стояли партизани. План був ясний.

Через хвилину партизани зникли, залишивши ворогові порожнє місце. Ліворуч балкою пішла Остюкова кіннота, підсилена кулеметами. Праворуч балкою повів Шахай решту війська — піхоту, гармати й кулеметчиків. План був — ударити ворога зразу в обидва фланги з боків.

Стали. Троє вершників помчало далі балкою до села, а весь загін лаштувався до бою. Розтяглися півколом гармати, повернувши на ворога морди. Вся піхота залягла на горбі вряд. Кулеметники розбіглися з тачанками на фланги, і Галат без шапки матюкався коло підводи з патронами, не сміючи піднести голос. Тільки ворожі гармати стукали далеко. Все робилося в такій страшній і нервовій типі, що всім здавалось — нічого на землі немає — ні городів, ні сел, ні людських звичаїв — тільки вони самі зішлись тут на герць, самі на весь світ — вони та їхній ворог...

Шахай обережно підїхав. Він побачив фланг ворога, що наближався до нього. Розстрільна йшла

бадьоро й енергійно з правильними інтервалами між людьми й кулеметами. Такого ворога варто було подолати. Він подав знак гарматам і ліг на землю коло Марченка. Він почував, що всі люди дивляться на нього, і спокійна усмішка ледве пролинула на його губах. В собі він був певний, і це відчував також і Марченко, славний Марченко, чию геройську загибель в кінці рейду оспівувала вся армія. Марченко сам був криця і ніщо не страшило його.

Ревнули гармати, і стрільна полетіли через партизанські голови вперед, розриваючи повітря і скажено виючи. Зразу наче всі стали трохи недочувати.

— Тепер пора, — сказав Марченко після третьої сальви. Він скочив на ноги і пронизливо закричав:

— Хло - опці!

Все підвелось.

— Гайда!

Пять сотень піхоти рушило рішуче вперед. Розгорнулися в ширшу розстрільну. За ними тягли по землі кулемети. Галат із кулеметчиками на тачанках залишився в резерві. А гармати били вже по ворожій артилерії, мацаючи стрільнами, як пальцями, в долині.

Коли вибігли на бугор, чекали побачити Остюка з кіннотою на другім боці. Але його не було.

Ворожі лави розгубились трохи, діставши короткий і страшний удар на свій лівий фланг. Забігали люди, передаючи бойовий наказ. І швидко

ворожий фронт став повертатись, шикуючись, розгортаючи свої крила, щоб битися в лоб. А Остюк ще не з'являвся.

Ворог рушив вперед. Його артилерія намащувала партизанські гармати. Не раз і не два падали партизанські согні, вставали, наступали і знов падали. Але була вже невидержка.

Тоді махнув командир Галатові. Тачанки вилетіли з обох боків, помчали скажено вперед і, зробивши кожна чудовий зворот, застрочили відразу всі шіснадцять кулеметами. Ворог відбивався своїми. Його люди, лежачи, брали галатівців на мушку, але багато візьмеш ти, коли в лоб тобі летять тисячі смертельних мух, свистять і риють землю! Це тяглося кілька хвилин. Партизанська піхота за цей час нарила собі землі й лежала вже в шанцях, готуючись до відсічі. Ворога трохи порідшало від кулеметів, він відсунувся назад. Всі тачанки вмиль повернули коней і, підстрибуючи по озимині, бігли до балки. Піхота відразу ж прийняла на свої плечі весь бій. Остюка ж усе не було.

Хвилин двадцять уже йшов бій. Настрій складався поганий. Ворог навідав міцніш і міцніш. Його люди, чуючи свої гармати, мали бойовий дух. Партизани в шанцях нервувались, як малі діти — багато з них стріляло, не цілячись, заспокоюючи цими пострілами панічність і страх смерті. Тільки сотня обстріляних вовків лежала спокійно і стріляла, вишукуючи ворога. Панічність була в самому повітрі. Отак скочить хтось на ноги, та й біжить просто під кулями, виючи по звірячому, загубивши пам'ять. Найхоробріший партизан може піддатися

паніці — це пошесть, безум, що спалахне в одну мить — і не знати з якими страшними наслідками! Через те й не люблять партизани боягузів: такий і сам пропаде й за ним усі хоробрі, що завітчали себе перемогами. Боягузові одна доля — смерть!

Шахай відчув цю панічність. Зібравши всю волю, він сів на коня. Тільки непереможність і спокій вождя рятують становище. Він поїхав під свистом куль легкою риссю до лав, знаючи, що спокійна й привітна усмішка повинна бути на його губах. Він підїхав до лав, скалячи зуби.

— Хлопці, — почули всі, — я з вами!

Паніка пройшла, очистивши повітря. Стало легше дихати. Часто почали стріляти бойці. Тільки один партизан, почувши рану на голові, зірвався з місця в смертельній тузі, хоч рана й була легка, і побіг назад, кричачи дико. Шахай, підбігши конем, ударив його кулею з револьвера. Боягузова кров бризкнула на коня. Ще одного втікача забив Шахай. А кулі літаки, як трутні, тонко співаючи погребні пісні. Душа тужила перед смертю.

Бій важчав.

В цей час замовкли ворожі гармати, і стало уривками чутно, як строчить там кулемет. То трое партизанів допалися до ворога! Вони мчать по селу, стріляючи в світ, та утворюють ілюзію раптового наскоку на ворожий тил. Артилерія замовкає.

Ворог губить свою бадьорість. Уже партизани беруть до своїх рук ініціативу. Завзято йде лава на сильнішого ворога. Аж ось і Остюк з'явився на рівнині. Кіннотчики мчать, вилискуючи шаблями,

і вигукують, кричать, ревуть, — лише гупотить земля. Знову махнув Шахай Галатові. Вибігли на ворога тачанки. Наче повеселішав день.

Ну й хіба тактовно — розповідати, як ллється потім кров? Це не просто червона юшка, що на неї можна тверезо дивитись! Тепла й пахуча така та солодка, що нею не заллєш ніколи жаги, — вона ллється в весняну землю — на ясні зорі, тихі дощі, на врожай...

Бій кінчався. Частина кіннотчиків побігла ловити ворожі гармати, що давно вже втекли. Тачанки, підібравши мертвих і поранених кулеметчиків, покурили в село. Підводи розшукували ранену піхтуру.

Махнувши востаннє клинком, підїхав Остюк до Шахая. Голову йому вкрив пил і зпід брудної кори над вухом проступила кров. Він скочив із коня, похитався трохи, як п'яний, не стоячи на ногах від втоми, і витер об озимину шаблю.

— Понімаєш, — сказав він хрипким голосом, — там у балці в їх кавалерія була. Прийшлось попобігати за ними, доки вирубали на капусту. Задержка вийшла.

III.

В село вїздили з піснями.

Коли бій замре й розпливлеться пороховий дим, вітер стомлено повіє землею, тихою радістю життя, і мертві спочинуть на межах у братських

могилах; коли вечір прилетить здалеку, розіллє весняні настрої, огорне туманом обрії, до яких прагнеш весною; коли дим блакитний стане на весь світ — інакший кожного вечора в короткім людськїм житті — тоді хто повірить, що існує смерть? Нікчемне людське серце витче собі найтонше марєво радостей. Воно тремтітиме сильно, наче поспішаючи перебігти свій шлях бадьорими ранками весни!

Отже, партизани співали. Голоси хрипко лунали в вечірнім повітрі й вони були страшні, як клекіт. Стогін пораниених, гуркіт коліс, ржання морених коней, про яких не можна було сказати, якого вони кольору, так вимучив їх бій. Загін вливався до села. Остюкова кіннота найбільш виграла від бою, захопивши коней і переманивши піхотинців на сідла. Галат нудився, сидячи на тачанці. Він відбився стільки »максимів«, що задовольнив навіть своє завидюче око. Сосині хлопці за допомогою кіннотчиків наздогнали кілька зарядних ящиків і дві гармати. Тепер Соса й командир другої батареї, Санька, сварились, їдучи попереду, за таке добро. Тільки Марченко, сам легко пораниений, збирав своїх нешвидких дітей. Нарешті й він їздить до села на чолі цілої армії підвід, їздить останній — за кіннотою, кулеметчиками, гарматами.

Шахай пропустив повз себе увесь цей цуг, стоячи край села на загаті. Морені коні танцювали, проходячи мимо. Партизани підтягувались, як регулярне військо. Незвичайною гордістю півлежали на тачанках Галатівці, поклавши ногу на ногу. Це

була мовчазна гордість цілого загону за командирів у владу. Ще раз Шахай подолав.

Обіхавши всі застави, що не випускали нікого з села, побалакавши з селянами, що прикидалися безпросвітніми дурнями, і вирішив долю полонених солдат (офіцерів порубано зразу), Шахай почув самотній постріл недалеко. «Сірий» домчав за хвилину туди. Невеличкий гурток людей стояв там і меланхолійно дивився вниз на землю, де бився підстрелений чоловік, щось белькочучи й захлинаючись і уткнувши лице в землю. Тут же поруч стояв квартирер Єсіков із револьвером. З сусіднього двору виглядало кілька партизанів.

— Хто це?

— Я його спіймав у клуні в полові. Це — стражник, — Єсіков чекав на Шахаєву подяку й говорив запобігливо щиро. Селяни мовчали.

— А хіба в нас суду немає? — Шахай, сказавши ці слова, покликав двох людей з ближчого двору. — Відберіть у нього зброю й ведіть до мене на квартиру.

Тільки пил покурив за Шахаєвим конем. Віддавши револьвера, йшов Єсіков під конвою.

Попова хата, що їй призначено під штаб, виходила ганком на площу, де розташувалися гармати. Коней було розведено по стайнях, і коло гармат де-не-де маячив стійковий. Соса сидів на гарматі і, поклавши книжку на затвор, читав. Книжку було зашарпано незвичайно.

Шахай знав це також, як і те, що Соса гарний боягуз. Прекрасний гарматчик, добрий начальник, — колишній офіцер боявся смерті й не вмів це за-

ховати, як інші. Тільки граючи на честолюбстві Соси, на його кавказьким темпераменті, Шахай переводив струни Сосиноного страху на бойовий лал. А в мирній обстановці хоробрішого за Сосу не було!

Хвіртку відчинив хтось із середини. Шахай зайшов помалу, як ходять люди сильної волі, що завжди є на сторожі. Позаду, майже по пятах, зайшов »Сірий«. На дворі стояла бричка, Макар мазав колеса на дальшу путь. З сінешних дверей вибігали й знову заходили вістові. Сонце вже зайшло, залишивши після себе трошки дня й денної метушні. Але все це було, як відгомін. Вечір стояв ясний, надодила прохолода і денне світло згасало непомітно, щоб одразу перейти в темну весняну ніч.

В сінях привітався хазяїн хати, не знаючи, хто він є, оцей невеличкий і невидний чоловік, що йде з таким виглядом, наче всі двері світу мусять перед ним відчинитися навстіж. У великій хаті готували вечерю. Дочка підбігла до батька й обняла його ноги. Жінка усміхнулася стомленим обличчям, — цей перший бойовий день дався їй у знаки. Шахай почав жартувати з малою, згадуючи якісь пригоди, що були минулої ночі. Помирилися на тім, що дочка мусіла зливати батькові на руки, доки він умивався.

Зайшов Остюк — вимитий і перевязаний, від чого його кубанка ледве трималася на голові. Він сказав, що Єсікова привели до двору.

Зустріч Шахая з Єсіковим відбулася в маленькій кімнаті з невеличким віконцем. Єсіков переступив поріг і побачив тільки спину Шахая, що

стояв, задумливо барабанячи пальцем по склі. Коли зачинились двері, Шахай помалу обернувся і зробив два кроки до Єсікова. Квартирер відразу так зблід, що й увечері це стало помітно.

— Ти що це мені розстріли влаштовуєш? Не попереджав я тебе вчора?

Тихо пролунали ці слова — їх чуло тільки вухо Єсікова. Остюк, що стояв за дверима, і піп у сусідній кімнаті нічого цього не чули. Тільки стогін пролунав потім, та короткий удар у стіну. Упало щось важке на землю — і все.

Коли Єсікова витягли з кімнати з наказом дати йому ще десяток шомполів, Остюк зайшов до Шахая. Остюк, видно, нервувався. Остюк зіперся об косяк дверей.

— Іменем даного мені контролю прошу пояснень. Це ти хочеш стару дисципліну завести?

— Він без суду розстріляв. Важно, щоб населення знало, що в нас суд є, а не самосудчики.

— Тоді к нюгтю його, гада — нічуть же не бити!

— Є різні породи людей, — протягнув Шахай, — одного вдар — горлянку тобі перегризе, а другий ще більше старатиметься. Першого стріляй, коли виправити не можеш, а другого бий і вчи.

До вечері зайшли вдвох, розмовляючи про штабну нараду. Остюк грався оздобленими ремішнями свого пояса.

Трошки боязно й чудно було попові. Криваві синяки на Шахаєвих руках, гупання в стіну, і цей товариський жартівливий тон розмови — здавалося, що не можна бачити це в одного чоловіка.

Вечеряли всі з апетитом, натискаючи на м'ясо. Остюк витирав руки об синє сукно штанів. Розмови точилися біля Сосиноного коня, якого він годує зі своєї ложки. Шахай похвалив прекрасного коня, що вартий більш за іншого чоловіка, а Остюк, віддаючи дань красі й бігові четвероногого друга, хотів щиро вилаятись із цього, але вчасно прикусив язика.

До дверей зайшов селянин. Звичайний, непоказний, засушений життям, так що не впізнаєш його віку.

— Драстуйте, хліб - сіль. Добрий вечір, батюшко. З неділею будьте. Де отут у вас самий головний?

Остюк підійшов до селянина.

— Чого тобі?

— Та жалобу хочу на вашу вармію подати. Останню теличку зарубали.

Шахай подивився на нього пильно.

— Сідай вечеряти, дядьку, а там потім розберем.

Селянин сів за стіл, наче це робив уже не один раз і наче звично йому було їсти в такій компанії. Вечеряли далі, аж доки не посвітили ламп. Повставали.

На дворі селянин таємничо оглянувся навкруги й зашепотів на вухо. Він був у шуряка в сусіднім селі і приніс відомості про ворога. Синьчаки, Павлівка і Довгий Кут повні війська. Навіть на Ковалів Кут — ось тут за горбом — наїздять інколи. Тисяч кілька. Чув від шуряка — напевно, і щоб його хрест побив! — що завтра »в нашій селі

буде позиція. Що завтра в 8 годині ранку з усіх трьох сіл — Синьчаків, Павлівки й Довгого Кута — почнеться наступ цього війська. Павлівка — в центрі, Синьчаки — зліва, а Довгий Кут — з правого боку.

Шахай подивився в вічі селянинові. Можна було вірити, а можна й не вірити. Обережність — насамперед. Відпустив селянина додому, наказавши наглядати за ним таємно. Потім рушив до хати.

Червоний місяць зійшов низько над степом. Наче якийсь чудний бутатор вирізав його з червоного наперу й випустив на небо, забувши позолотити. Низько над самим обрієм коливася він, як відбиток у воді, коли набігала на нього знизу прозора пряжа земного дихання.

Шахай нахилився над мапою й довго сидів нерухомо. Простора попівська хата відгонила лада-ном і зворушливою материнкою. Багато поколінь попів плодилося ; розмножалося під цією стелею, хворіло й умирало — головами до кіотів. Товстий сволок через усю хату бачив не одну подію. Тепер він побачить штабну нараду.

Спочатку в сінях бренчали остроги й чулось бухикання. Двері несміливо відчинилися, пропустивши в хату начальника штабу. Це був немолодий чоловічок, лисий і цілком невійськовий. Але так тільки здавалось. Він скінчив академію й блискуче вів партизанські справи. Шахай його поважав за акуратністю і слухняність. Сам він і води не замутив би. А маючи загальний план, міг розробити його до найбільших подробиць.

Чемно, з повагою до самого себе, зайшов Соса.

Забіг наче з дороги Ґалат. Остюк увійшов і зразу ж почав пробувати пальцем, чи гостра його кубанська шабля. Марченко був останнім, через піхотинські свої турботи.

— Товариші, — звернувся Шахай, — ви знаєте, що ми підійшли до великих ворожих сил. Вони стануть із нами до бою. Маю відомості, що наступ почнеться завтра в восьмій ранку. Коли й не в цей час, то напевно в інший, але тільки завтра. Люди, що втекли сьогодні, вже дали повну інформацію про нас. Ось тут стоїмо ми, а в оцих трьох передніх селах — ворог.

Командири розглядали мапу. Вийняли цигарки й запалили. Першим почав Соса. Він пропонував виждати ворога й раптовим наскоком з усіх боків розбити. Ґалат, як і слід було чекати від кулеметчика, виклав фантастичний план: послати вночі всі кулемети в середнє село, де стоїть штаб, захопити його, користуючись панікою, дезорганізувати ворога і прсйти крізь нього, як нитка крізь вушко в голці. Марченко пропонував поробити бліндажі й почати позиційну війну. Остюк же спочатку мовчав, а потім почав громити всі пропозиції. Йому відповідали, обґрунтовували всіма можливими аргументами. Стриманий мат повис у кімнаті. Хапалися за шаблі й за револьвери, але погляд Шахая зупиняв.

Шахай сидів мовчки, слухаючи уважно весь гармидер. Такий у нього був звичай: напустити командирів майже до бійки, а самому складати під цей галас план, що завжди протилежний тому,

який радили командири. Начальник штабу теж усміхався собі в вуса, знаючи, що буде далі.

— Товариші, всі ви говорите дурниці. Ну, ось слухай ти, Галате, що вийде з твого плану: злетяться з двох боків ворожі полки, і тільки мокро буде з твоїх кулеметів. Не забувай, що ворога впятеро більше. В лоб тут ніяким чином не візьмеш. Хитрощі й науку треба прикласти. Ти ж, Соса, просто чудак. Коли військо вороже наступатиме, то наскакуй ти з десяти боків — не візьмеш, друже. Їх же впятеро більше! Одно ясно мені й усім — не чекати, а напасти самим. Завтра в шостій ранку починаймо. Розходьтєся — через годину дістанете наказу.

Командири звикли до таких речей. Хіба не доведено вже їм у всіх попередніх боях, що вони непереможні, доки мають такого Шахая? Вони вийшли бадьорі й веселі і передали цю бадьорість військові. Завжди славу командирові роблять його помічники й сами потім свято вірять цій славі — імені.

Шахай послав за Остюковим конем, а сам сів і написав чернетку наказу про наступ. Начальник штабу його переписав, і Шахай поставив унизу своє ім'я. Потім він вийшов із кімнати з Остюком. Сіли вдвох на коней і поїхали вулицею.

Місяць вийшов вище на небо. Облив весняним тремтячим молоком повітря всю землю. Позасинали в хатах. Погасли вогники — темно в вікнах. Нишком справляють недільну гулянку парубки. Тріщать ліси й коливаються кущі. Часом чути гармошку.

Коні йдуть по дорозі. Задумались вершники. Про завтрашню січу думка, про вечір весняний, ніч зовучу, долю партизанську? Їдуть із села геть — у степ широкий, оглянути поле. Бо швидко минає ніч, а ранок треба зустріти в гарматнім диму.

Тюпають. Посеред дворів стоять підводи, де хропуть просто під зорями кулеметчики. Іноді двері рипнуть, і хазяйська дочка засоромиться при місяці, поправляючи хустку на голові та млосно дишучи гарячими грудьми. Якийсь чуб молодецький не дає спати їй — молодій дочці хазяйській. Шукає вона причіпки на місяць подивитися та перемовитись трохи хоч із тією зальотною птицею. Щастя тобі, дівчино, на добре!

Де-не-де ще вечерю варять. Розклалися на подвірі, як хазяї, та й гріються коло вогню, розповідаючи бувальщину й брехню. Ніч довга, слухати є коли. По штабах окремих загонів вікна світяться весь час. Готуються до бою голови. І потім вкладаються спати, як хто сидів, захропуть дружно. А дехто до ранку не стулить очей, передумуючи щось, долю благаючи. Різні бувають люди на світі!

Шахаї ізліз із коня і передав повід Остюкові.

— Їдь за мною ззаду, а я піду послухаю.

І йшов вулицею під парканами, іноді зупиняючись і слухаючи розмови, а більше — помахуючи задумливо паличкою, яку він зламав по дорозі. Раптом став.

— Який адютант? — запитало за парканом кілька голосів разом.

— Та той, що били його сьогодні. Як чкурне

черз вікно та городами, рівчаком! Трохи ми боки з нього не порвали!

— А з чого це він?

— Та позавчора, як стояли ми в містечку, до-світки встроїв. Бабів наприглашав. Пяні всі в доску: тут убіг хтось до двору, та як крикне: »Шахай іде!« — Як горобці всі розлетілись.

— Да, він такий у нас — постріляв би, як собак.

Між підводами горів невеличкий вогонь. Коло нього стояло двоє. Ще троє сиділо на возах, звівши ноги. Тепле повітря йшло знизу по ногах і вище, гріючи лице. Вони їли щось.

Шахай зайшов до двору і привітався. Йому дали місце коло вогню.

— Вечеряєте, хлопці?

— Галушок забажалось — ось і наварили.

— Добрі галушки, — сказав Шахай, настро-мивши собі одну на шпичку. — Добрі, — сказав він далі, покуштувавши.

Коло воріт зупинився Остюк із кіньми. Шахай настромив іще одну галушку й пішов сідати на коня. Поїхали риссю вперед.

До Ковалєвого Хутора було не більше верстви. Вибілений місячною рукою, стояв він на белебені й на роздоріжжі. Нап'яв його хтось наче на середині землі. І небо тут здавалося найвище: надмірно-синє вгорі над головою й чорне ген туди вниз, де його, як шатро, припнуто до землі. Яка воля на таким високім місці! Рівний степ, як долоня, лежить без міри в довжину, наче простягся до когось по весну.

Шахай із Остюком стали близько хутора за скиртою старого сіна. Чи почуває Остюк, що його провезуть отут завтра? Пустили коней до сіна, а самі вилізли нагору, поближче до світла. Чудовий краєвид! Тебе не змалюєш потертими пятаками звичайної мови. А незвичайність, як самоцвітний камінь — його дістають водолази з глибокої води.

На захід далеко йшла стежка аж до того ліска, повертала там трохи й доходила до Павлівки. Праворуч бовваніло село Довгий Кут — далеко теж за степовим розбігом — майже коло обрію. Ліворуч од Павлівки на одній лінії з нею та Довгим Кутом лежали Синьчаки поблизу річки бистої — Синяви. Дощами та весняною водою набрякла Синява й тече собі на захід — бистра, гомінка й глибока, трохи блищить на місяці ледве помітною смужкою.

Шахай не замислився над краєвидом. Тільки від повітря весняної ночі помякшав його голос. Та й ще дорожчий став Остюкові, що знав, однак, у яку вузьку петлю посилає його цей голос.

— Тут тобі, ось, весь ворожий фронт. Можливо, що ззаду за цими трьома селами є й резерв. Ми повинні виходити з того, що вони хочуть. Командирів ворожих я знаю, головних принаймні, — це кадрові полковники, люди без видумки. Нічого незвичайного, психологічного видумати вони не можуть. Значить, завтра в восьмій ранку почнуть вони наступ із тим, щоб притиснути нас до ріки й розбити. Мета в них — не пустити за ріку, щобто не дати нам Синьчаківського мосту і, по змозі, або розбити нас тут, або погнати назад, де за нами по пятах ідуть інші.

Шахай промовчав хвилину, наче хотів збагнути всю серйозність свого становища. Він поклав палець на підборіддя й договорив ще тихше свій план.

— Ми пустимось на військові хитрощі. Прямо нам ударити невлігодно, так ми спробуємо косо вдарити. Косим ударом. Я розбирав його недавно й гадаю, що тут він на місці — за таких сил і ситуації.

Остюкові це була новина.

— Відколи він є, цей косий удар? Генерал видумав?

— Король. Років півтораєста тому.

Остюк засміявся весело й недовіжливо.

— І харашо ним можна вдарити?

— А слухай. Прутинку легше перерізати навскоси, чоловіка легше зрубати навскоси, армію легше розбити також так.

— Ми починаємо бій в шостій ранку — попередимо ворога на дві години. Посилаємо всю піхоту й половину кулеметів до Синьчаків, де вони мусять зайняти позицію. Ти з сотнею кінноти стаєш перед Павлівкою. Артилерія з кулеметами займає оце, ось, село в долині праворуч — верства до нього. Я, з рештою кінноти, з кулеметами й кількома гарматами стаю тут ось, де ми стоїмо, під скиртою. Так мусимо стояти ми у вихідний момент бою.

Остюк зацікавився таким розташуванням війська. Він подумав, що розділившись так, загинуть усі по одному в ворожих обіймах. Оце такий косий удар.

— Рівно в шостій починає артилерія. Всі наші гармати ураганим огнем местимуть Павлівку.

Треба, щоб найбільш ефектно все вийшло. Через півгодини ти йдеш в атаку на Павлівку, вибиваєш звідти ворога і тримаєшся, доки тобі не допоможуть зліва.

У Остюка на мить погасли очі, передчуваючи смертельний бій.

— Нас роздушать, як варену картоплю в жмені! Павлівка ж — середина фронту. Вони стягнуть моментально сили.

— Це мені й треба. Скажений гарматний вогонь на Павлівку, шалені наскоки й оборона твоєї сотні — о, я знаю, як ти битимешся, Остюче! — все це примусить думати, що ми наступаємо на Павлівку. Ясно, що ворожі головні сили всі стягнуться до Павлівки.

— А далі?

— Доки Остюк, за підтримкою артилерії, буде битися з головними силами, вся моя піхота візьме раптом Синьчаки й піде громити ворожий фланг. Це і є косий удар, проти якого рідко хто може встояти.

— Що буде з моєю сотнею до тієї пори?

— Її може не бути. Вона може лягти костями. Але слава тих, що загинуть, рятуючи справу й товаришів. вставатиме попереду нас, як осяяний прапор перемоги! Слава ця піде між нарід по країні, і заспівають нових дум про Остюків бій під Павлівкою.

Місяць стояв на небі, блискучий як клинок. На сухій торішній траві, молочаями й ковилою тремтіли його відблиски, наче дивився він у морську гладь.

IV.

Вони найщасливіші в світі люди. Вони не знають безсонних ночей, вічних хитань, коли думка облітає невідомі й неміряні простори, окутує себе фіміямом прекрасного майбутнього, і зараз же кидає все це в землю, в труну, і бачиш, як у люстеркові, воскове лице своє й заплющені навіки очі. Вони не знають обсіпаного листя надій, їхнє серце не бється в повсякчаснім чеканні смерти...

Найнеможливіші плани, що здалися б безумом звичайній людині, виконуються точно. І не знаємо ми щастя таких людей, бо стоять вони осторонь серед мільярдів людських істот, стоять, як скелі, і плещеться хвиля до їхніх ніг, плещеться в погоду і в бурю, коли блискавка роздирає небо, і замовкає все живе.

Гляньте на волю таку, коли вона починає титанічний біг. Падають і підіймаються з небуття міста й країни! Сказане випадково слово стає символом мільйонам живих і прийдешніх людей. Воно, маючи на собі печать волі, може затрусити землю.

Ніч пролітала помалу. І Віз — її годинник — обертався на своїм місці.

Місяць хилив буйну голову в кучерях хмар. Ніч проходила врочисто й весняні роси кидала жменями.

Шахай, попередивши свою жінку про вранішній виступ із села, спав тихо, наче й не спав зовсім. Снів фантастичних і нереальних він не знав. Така була його удача. Сонце сідало на ланах десь унизу. Стрімкі скелі вставали перед ним і його вій-

ськом. Ось їде він кам'яною дорогою, тільки підкови вибивають іскри. Шлях лежить перед ним довгий і все нагору. Він чує, як військо гомонить позад його тривожно. Як зірветься іноді вершник який — з дороги в безодню. Беться з конем об каміння гостре й летить униз у долину. Серце холодне в Шахая, не знає він жалю. Веде дорога вгору до мети. І, наближаючись до ясного верхів'я, він бачить нові й нові простори, оповиті туманами.

Серце спішило, неясний дзвін розливався в повітрі, і довга стрільчаста хмара затопила все, тільки плив, погасаючи, неясний дзвін.

Нове видіння — живе й реальне розкрилося, як велика квітка. Бій їде по всій полонині, не вгасаючи й не розпалюючись. Нові й нові сили виходять на поле і стають на місця, як шахи. Ворожа рука бере їх потроху, фігуру за фігурою, звільняючи місце своїм. Але вперто й помалу крадеться піхота. Ось вона лагодить кулемети. Бе сигнал! Як порох летять фігури й пішаки. »О, я собі зумів вибрати командирів! Хіба не вмере кожний із них за мене десять разів? А чи повірить хто із моїх, що мене можна подолати? Загіпнотизувавши себе моїм імям, вони робитимуть чудеса. Наче прапор несуть мене в серцях. Я не такий, як вони? Але воля моя не знає меж! Історія запише мене на свої білосніжні сторінки. Імя моє Шахай — перемога!«

Аж спитнів трохи Шахай від такого сну. Ще пролетіло щось, не залишаючи сліду. Шум пройшов у голові, і Шахай зручніш повернув на подушці голову. Перші дзвіночки свідомости майнули. Ще не прокинувшись, Шахай знає, що це

будить його воля, якій він призначив час розбудити. Розплющує очі. І на цьому остаточно прокидається.

V.

Крик про допомогу лунає з Павлівки. Остюк геройським наскоком захопив село, відступив з нього, знову вдарив на ворога. Ніхто не підтримує його зліва. Піхота вже запізнилася на півгодичні з Синьчаками. Кулеметами й ручними гранатами вигнали Остюківців із половини села. Сам Остюк, тяжко поранений в хребет і контужений, — залишився на ворожій половині. Остільки вже видною була його смерть, що ворог навіть кулі пошкодував для Остюка! Його шалені кіннотчики, поховавши й розгубивши коней, вирішили вмерти, а відбити командира. Як розлютовані соколи, кидалися вони на ворога! Як закривавлена птиця, що погубила й очі в борні і ледве махає перебитими й поламаними крилами — так билися кіннотчики.

Загальний бій почався давно й розгорявся тепер, як пожежа. Командир Шахай стояв перед Ковалевим Хутором. Він післав уже до Синьчаків на допомогу піхоті вськ рештв кінноти з двома гарматами. З ним залишився Соса з батареєю та кількома кулеметами, без піхоти й кінноти. Шахай поставив останню ставку. Синьчаки мусять упасти!

Праворуч, за верству від нього, стояв Санька зі своїми гарматами і стріляв по ліску, що прозоро зеленів неясними бруньками недалеко Павлівки. Звичайно, там був ворог.

Марченко водив в атаку на Синьчаки піхоту. З гвинтівкою в руці кидався він на ворога в перших лавах. Не раз і не два одкочувались назад, як хвиля, партизани. Не один боягуз упав од руки Марченка. Галат, перекосивши ворожу кінноту, що полізла була на його машини за лаврами, ловив тепер під кулями коней і поповняв ними недостачу в тачанках. Його весела парубоцька вдача розважала себе неймовірно-довгими прокльонами, наче молитвою. Він готовий був розтрити свою піхоту, що к чорту годиться!

Саме тут прийшла підмога. Дві гармати почали зразу з шрапнелів. Синьчаки впали. Пораненого Марченка повезли на тачанці вперед — підбадьорити й підняти дух у піхоти, що наступала на Павлівку — на допомогу Остюку.

Шахай цей наступ побачив. Ворожі гармати, що здалеку — зза Павлівки влучали Саньку й Ковалів Хутір, замовкли. Там починався остаточний і рішучий бій.

Саньчині гармати теж перестали стріляти вперед по ліску. Вони промовчали трохи, мабуть, перешиковуючи фронт, і стали кидати стрільна геть у правий бік, частіш і частіш, а потім почали шрапнелями. Якась піхота знайшлася на правім флангові і йшла тепер на Саньку.

Користуючись тишею, чи може час прийшов — висунулась із далекого ліска лава піхоти. Вона пішла в атаку на центр партизанського фронту — Ковалів Хутір — на Шахая.

Тут і починається справжнє діло. На три частини розподілено партизанів. Кожна бється за

своє життя окремо. Ні одній не можна впасти, бо тоді загине решта. Марченко штурмує Павлівку. Посліпті від бою та крові кіннотчики знайшли Остюка. Вони його ніжно кинули на підводу й везли за собою. І Остюк знаходив силу іноді підняти з підводи руку, посилаючи в бій. Троє найкращих командирів стоїть тут. Хіба можна перемогти Марченка, Остюка й Галата, доки вони ще живі?

Саньці приходилось круто з гарматами. Він втратив немало людей і, стріляючи щохвилі з гвинтівки, допомагав пораненим «номерам» шарпати за ремінець і розкривати ящики з наболями. Він кидався, як чорт, у порохів диму, одночасно роблячи кілька діл. Його прокльони підняли б і мертвого з могили. Голос його гремів, як труба. Він закричав суворим і полохливим голосом, плутаючи лайку з дистанційними цифрами:

— Став на картеч!

Ковалів Хутір теж розпочав бій. Шахай завів свого коня за скирту сіна і став розмовляти позад гармат із Сосою спокійно й тихо. Це його правило: що важчі справи, то тихше й спокійніш він говорить.

— Товаришу Соса, — каже Шахай прихильно, — завжди у найнебезпечніше місце я посилаю Сосу. Чому? Тому, що я знаю — ніколи того місця не візьме ворог. Ви зрозуміли?

Соса від гордості розцвів. Ввесь його страх придушила одчайна рішучість. Він став покрикувати на людей, що подавали снаряди. А Шахай усміхнувся собі непомітно і ходив позад гармат розмірним нешвидким кроком.

Кулі почали літати частіш. Велетенський бич раз-у-раз хльоскає в повітрі. Дехто з людей упав коло гармат і хрипів, кінчаючись. Соса підняв комір шинелі, наїе од вітру.

— Не допоможе, товаришу Соса! — сміється Шахай.

— Пруть, — Соса вилаявся, почувавчи себе, як школяр, якого застукав учитель.

— Не лайся в таких місці.

За скиртою почувся свист і стогін. Упав на землю кінь і став битися головою. Ворог ішов в лобову атаку на гармати, негусто стріляючи, і від цієї хмари, що насувалась так низько, поволі охоплював смертельний жах. Ех, ти сонце з високого неба, погасни хоч ти в цю розпачливу мить!

Підбіг ординарець від Саньки.

— Що робити?... Передав товариш Санька, що не втримається з гарматами. Насіла вже проклята піхота!

Шахай мовчки подивився на ординарця. Потім одказав тихо й роздільно:

— Скажи Саньці, хай умирає.

Ординарець ірвонув коня. Побіг.

— Вернись! — крикнув йому Шахай, бо побачив, як вилетіли зза ліска Галатові тачанки, і піхота партизанська мчала підводами в атаку на ворожий тил.

— Передай Саньці, через п'ять хвилин він буде гнати ворога.

Прекрасні хвилини! Ви ніколи не зітретесь і не припадете пилом! Довго ще в тихих погодах співатимуть вашу славу!

За скиртою »Сірий« мучився, як людина. Випадкова куля долетіла туди, розбила йому ногу й груди. Шахай вийняв із кешені револьвер і добив свого вірного коня. Далі Шахай повернувся до гармат, що перестали вже стріляти — така каша заварилася на полі бою. Соса не чув землі під собою від радості.

Далі прийшов з Хутора Макар подивитись на бій. Довго придивлявся в далину, зважуючи сили й завзяття. Сказавши: »Тепер можна вже й мені випрягати«, — пішов.

Стали вертатися поранені з Павлівки. Підїхала підвода з Остюком. Під ним було добіса ряден і сіна. Лежав він високо на підводі — півголий, обмотаний чистим селянським полотном — скитський велетень вертався додому з перемогою. Коло голови сидів його вірний кіннотчик, коли сама туга може прийняти цей грішний образ.

Остюка везли в село до лікаря й зупинилися коло Шахая. Шахай нахилився з коня до Остюка, що від муки одкривав і закривав очі, і всміхнувся одному йому. Це була найбільша нагорода.

— Ти не помирай, гляди, Остюче. А кавалерія?

— Не помру.

Остюк скривив губи від болю, і вся його любов засвітилась в очах. Його повезли.

Ранок весняний розносив бойові звуки. Сонце піднялося високо і йшло ще вище. Перемога! — відгукалося в повітрі. Перемога! — казав степ. Перемога!

Шахаєві підвели Галатів подарунок — вороного коня. Справжня арабська кров текла в нім.

На шиї був доказ — невелика ямка, якою помітив його Магомет, придавивши палець до шиї. Сухі ноги його нетерпляче били об землю.

— Араб! — каже Шахай, сідаючи в сідло.

— Не араб! — кричить з боку Соса, бючи по гриві свого коханця. — Він гірший за мого. Не личить він Шахаю.

— Спробуємо?

Соса став урівні з командиром.

— Почнемо звідси, — сказав Шахай, поводом попестивши нового коня свого. Погляд його зупинився на шпилі далекої могили, і він на неї показав Сосі.

— Яхчи — прохрипів останній.

Шахай оглянувся на своїх партизанів, що були вкриті пилом перемоги.

Кіннотчики, закривавлені, як різники, похитувались на сідлах. Їх було мало цілих, і скажений вогонь бою ще не вицвів на обличчях. Тачанки з кулеметами нешвидко їхали мореними кіньми. Галат, поранений в щоку, напівлежав на тачанці, поклавши руку по звичці на кулемет, теплий ще від роботи. Він захрип, як биндюжник, щохвилі плювався кровю, тримаючи червону ганчірку коло щоки, і лаявся страшно й богохульно. З усіх боків бренів день. Підїздила на ристях перша Саньчина батарея. За ліском, на пригорку дорубували останній ворожий загін, що боявся здатись. Страшний блиск клинків мигтів над головами.

А через хвилину лопотіли по дорозі копита командирового араба і хвіст - у - хвіст із ним ішов кінь гарматчика.

— Ех, і душа доброї конь! — співали тихо кіннотчики, пізнявши на стременах.

Степ наче позеленішав за ніч. Не по днях, а по годинах росла трава. Можна було взяти травинку в руку й почути, як веться вона й росте. До самого обрію лежав шлях, вибитий підковами. Коні мчали.

Раптом брязкіт шабель, льот шапок і кінське іржання сповістили Шахаєву перемогу.

Вихорем вилетів на шпиль могили вершник і став там, як пам'ятник.

Простягнута рука застигла, показуючи вперед, ніби бронза раптом потекла в її жилах.

Тло південного неба поломеніло!

Замовляйте і поширюйте книжки

Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“ в Празі:

„Книгозбірня Пробовм“ :

- 1—3. Вичерпано.
4. М. БАРАБОЛЯ: Зпід їдко́го пера, сатви́ найкращо́го гумориста Карпатської України. Стор. 70. Ціна 1 РМ.
5. О. ОЛЕСЬ: Княжа Україна, історія України — княжої доби — у віршах з чисельними ілюстраціями. Стор. 176. Ціна 2·50 РМ.
6. М. ДЯЧЕНКО: Вони прийдуть... поезії. Стор. 32. Ціна 0·50 РМ.
7. Р. О. КЛИМКЕВИЧ: Вітри в далечині, поезії. Стор. 144. Ціна 2·50 РМ.
8. ТАРАС ШЕВЧЕНКО: Кобзар. Передмова й пояснення проф. дра Л. Білецького. I. том. Ціна 2·50 РМ.
9. А. ГАРАСЕВИЧ: Сонети, поезії. Стор. 48. Ціна 0·75 РМ.
10. Ф. ДУДКО: Отаман Крук, повість з недавно-минулого. З ілюстрац. Стор. 96. Ціна 1·50 РМ.

Народня бібліотека „Наступ“ :

1. Д. ТКАЧУК: Український націоналізм, основні засади, II. наклад. Стор. 16. ціна 0·30 РМ.
2. М. ХВИЛЬОВИЙ: Солонський Яр, оповідання про українських партизанів під Советами з ілюстраціями. Стор. 16. Ціна 0·30 РМ.
3. М. ВСЕГОРЕНКО: По окраїнних волостях, історія Холмщини і Лемківщини з чисельними ілюстраціями. Стор 70. Ціна 0·75 РМ.

4. М. ЗАПОТОЧНИЙ: Дух Руїни, по сторінках історії. Стор. 20. Ціна 0·30 РМ.
5. Ю. АРТЮШЕНКО: Слідами великих предків до світлого майбутнього. Стор. 24. Ціна 0·40 РМ.
6. Календар-Альманах „Наступ“ на 1941. рік. Цікавий і добірний зміст, багато ілюстрацій. Стор. 168. Ціна 1·50 РМ.
7. П. ОЛІЙНИК: Лихоліття Холмщини й Підляшшя. Шлях культурно-національного розвитку Холм. і Підляшшя в останніх двох століттях. Стор. 112. Ціна 1·50 РМ.
8. Кишеньковий календарець „ПРОБОЄМ“ на 1941. р. Стор. 48 + 16 ненापеч. Ціна 0·25 РМ.
9. І. ГУЗАР-КОЛОДЗІНСЬКИЙ: Полковник Іван Богун. Життя і подвиги героїчного оборонця самостійності України. З ілюстр. Стор. 48. Ціна 0·75 РМ.
10. Ген. М. ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО: Чотар УГА Кочуржук із Надвірної. Про подвиг Лицаря Залізного Хреста, учасника Зимового Походу. Стор. 16. Ціна 0·30 РМ.
11. П. ОЛІЙНИК: Листопадовий Зрив. Коротка історія повстання Західньо-Української Держави в листопаді 1918. р. Стор. 24. Ціна 0·40 РМ.
12. С. РОСОХА: У дворіччя Карпатської України. Короткий начерк подій, що спричинилися до повстання, а опісля й упадку Карпатської України з чис. документарними знімками. Стор. 80. Ціна 1·50 РМ.
13. П. ОЛІЙНИК: 22. січня 1919. р. Стор. 24. Ціна 0·40 РМ.
14. Альманах „Наступ“, збірник ідеологічних, історичних і ін. статей. Багато ілюстрацій. Стор. 140. Формат великої вісімки. Ціна 2— РМ.
15. Инж. М. СЦІБОРСЬКИЙ: Демократія. Стор. 48. Ціна 0·75 РМ.
16. О. МАРДЕН: Воля й успіх, переклав В. Приходько. Ст. 112, формату вісімки. Ціна 2— РМ.
17. Др. М. АНДРУСЯК: Етапи в розвитку Української Нації — (в друку).
18. Др. М. АНДРУСЯК: Генеза й характер галицького русофільства в ХІХ—ХХ. ст. — (в друку).
19. Є. МАЛАНЮК: Крути — народини новітнього українства — (в друку).

20. ВОЛОД. ІНГУЛЕЦЬ: За Українське Море! Істор. нарис завоювання Чорного моря українським народом. Стор. 48. Ціна 0.75 RM.

Бібліотека „Відвага“:

1. БОРИС ГРІНЧЕНКО: Олеся, чудове історичне оповідання з ілюстраціями. Стор. 16, Ціна 0.30 RM.
2. С. БУДКО: Княгиня, алегоричні оповідання з ілюстраціями. Стор. 48. Ціна 0.75 RM.
3. Гр. КВІТКА-ОСНОВЯНЕНКО: Салдатський патрет (в друку).

Самоосвітня бібліотека:

1. С. БУДКО: Самоучник німецької мови. Виходить зшитками. Вже вийшло 7 зшитків. Ціна 1 зшитка 0.40 RM.
2. Географія України, друкується частинами в „Націоналісті“.
3. Інж. А. СІКОРСЬКИЙ: Шоферський курс, друкується частинами в „Техніку“.
4. Інж. Е. КУЛЬЧИЦЬКИЙ: Короткий курс радіо-телеграфії (в друку).
5. Др. Яр. РУДНИЦЬКИЙ: Як говорити по літературному. Основні правила укр. мови. Стор. 100, ціна 1.50 RM.
6. Др. М. АНДРУСЯК: Велика Історія України (в друку).
7. Мрр. В. КАБИН: Про летунство (в друку).
8. О. ПАСТЕРНАК: Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира Святого. Багато ілюстр. — (в друку).
9. Др. М. АНДРУСЯК: Назва „Україна“? („країна“ чи „окраїна“) — (в друку).

Загальна бібліотека:

1. Проф. Е. ОНАЦЬКИЙ: Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності (січень—липень 1919.). Стор. 24., 8°, ціна 1.— RM.

Всі замовлення шліть на адресу:

„Probojem“, Praha XIV.-65, p. schr. 3.

Передплачуйте,
читайте,
поширюйте
видання
Українського
Видавництва
„ПРОБОВМ“

- I. Тижневик: Український націоналістичний часопис „Наступ“. Річна передплата 12.— RM.
- II. Двотижневик: Самоосвітня Бібліотека: Самоучник німецької мови — Софії Будко. Передплата на 10 зшитків 4.— RM.
- III. Місячник: Український журнал культури „Пробовм“. Передплата річно 12.— RM.
- IV. Квартальник: Книгозбірня „Пробовм“, в якій виходять найкращі твори наших письменників.
- V. Видання: „Народня Бібліотека Наступу“, в якій виходять популярні книжки на різні теми.
- VI. Випуски: Бібліотека „Відвага“ для дітей і юнацтва.
- VII. Бібліотека „Діточий Світ“.
- VIII. Випуски: різні листівки, гасла, тощо.

Точніші інформації на стор. „Наступу“ й „Пробовм“.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Praha XIV.-65, p. schr. 3.